

IV

VALLÁSSZOCIOLOGIA MINT TUDÁSSZOCIOLOGIA, TRENDEK ÉS KIHÍVÁSOK

DR. DOMBRÁDI KRISZTIÁN

BEVEZETÉS

A szekularizáció folyamatának vizsgálatában különösen fontos szerepe van a funkcionális differenciálódásnak, amely a modern társadalmakra jellemző. Ebben az értelemben a társadalom különböző szektorai (pl. politika, gazdaság, oktatás) autonómiát nyernek, és már nem igényelnek önálló vallási legitimációt. Niklas Luhmann rendszerszociológiai megközelítése szerint az olyan társadalmi rendszerek, mint a jog, a politika vagy a gazdaság, önálló logikai mechanizmus szerint működnek, André Kieserling közölte Luhmann 1998-ban bekövetkezett halála után két évvel a vallásszociológia rendszerelméleti interpretációját. A vallás a modern társadalom egyik funkcionális alrendszere, amelynek működését – mint minden más alrendszerét – autopoetikus és értelemmel teli kommunikációk alakítják. A vallás célja ellentmondásoktól mentesen a hétköznapi életben megmagyarázni a transzcendens és az immanens kapcsolatát. A hit egy személyes végtermékké válik, amelynek egyediségében és intimitásában rejlik az ereje. A modern társadalomban a vallás már egy társadalmi alrendszer, amely ekkorra már olyan komplex, hogy külön tudomány épült köré a teológia.

A vallás rendszerelmélete olyan fontos témákat dolgoz fel, amelyek jelentésétől és fejlődésétől a szekularizációig terjednek, és évtizedes szociológiai feltételezéseket állítanak a feje tetejére. Új szókincset, friss filozófiai és szociológiai megközelítést nyújt a társadalom egyik legalapvetőbb jelenségéhez.

1.

A SZEKULARIZÁCIÓ

1.1 A szekularizáció hatása a vallás társadalmi szerepére

Elsőként a posztmodern társadalomban megjelenő és egyre inkább felerősödő szekularizációt kívánjuk megvizsgálni, más szóval, hogy az miként is hat a vallás társadalmi szerepére?

A szekularizáció mint társadalmi folyamat, a modern és posztmodern társadalmak valláshoz való viszonyának átalakulását jelenti, amely során a vallás egyre inkább csökkenő szerepet játszik a magán- és a közéletben, beleértve a különböző intézményrendszereket is. A XVIII. és XIX. század felvilágosodásának és ipari forradalmának hatására felgyorsult szekularizáció jelentős mértékben befolyásolta a vallás társadalmi szerepét és funkcióját.

Maga a szekularizáció fogalma többféleképpen is értelmezhető. Alapvetően a vallás és az egyéb társadalmi szférák – politika, oktatás, tudomány – szétválását jelenti. Max Weber, a szociológia egyik kiemelkedő alakja a szekularizáció folyamatát a „kiábrándulás” (Entzauberung) fogalmával írta le, amely azt jelzi, hogy a világ egyre inkább racionálissá és tudományos megközelítésűvé válik, miközben a vallási tanítások háttérbe szorulnak. Ebben az értelemben a szekularizáció tehát nemcsak a vallási intézmények befolyásának csökkenését jelenti, hanem a vallás mint társadalmi narratíva és értelmezési keret visszaszorulását is²²⁶.

²²⁶ Berger, Peter L. 1967, 78–81.

A szekularizáció klasszikus elméletének másik képviselője, Émile Durkheim (1957) szintén a vallás szerepének visszaszorulását hangsúlyozta, miközben a tudomány és az iparosodás egyre nagyobb teret nyer az élet különböző szegmenseiben.

A szekularizáció folyamatának vizsgálatában különösen fontos szerepe van a funkcionális differenciálódásnak, amely a modern társadalmakra jellemző. Ebben az értelemben a társadalom különböző szektorai (pl. politika, gazdaság, oktatás) autonómiát nyernek, és már nem igényelnek önálló vallási legitimációt. Niklas Luhmann (1997) rendszerszociológiai megközelítése szerint az olyan társadalmi rendszerek, mint a jog, a politika vagy a gazdaság, önálló logikai mechanizmus szerint működnek, amelyekbe a valásnak már nem jut külön szerep.

Kétségtelen, hogy a történelem során az egyház tanítása évszázadokon keresztül meghatározó szerepet játszott a társadalmi struktúrákban, így a kormányzati rendszerekben, az oktatásban és az erkölcsi normák meghatározásában. A szekularizációval azonban ezek az intézmények fokozatosan veszítettek befolyásukból, különösen a nyugati társadalmakban.

Ennek talán legjelentősebb eseménye az állam és az egyház szétválasztása²²⁷ volt, amely lehetővé tette a politikai rendszerek vallási befolyástól mentes működését. Ez a gondolat a modern demokráciák egyik alapvető pillére, és azt hivatott biztosítani, hogy a kormányzat ne avatkozzon be vallási ügyekbe, másrészt az egyházak, illetve más vallási csoportok se gyakoroljanak hatalmat az állami döntéshozatal felett. Az állam és az egyház szétválasztása azonban nem jelenti azt, hogy a vallás teljesen kizárható a közéletből, mivel az alapelv lényege a hatáskörök világos elhatárolása és a közjó szolgálata.

²²⁷ Az állam és egyház szétválasztásának leghíresebb példája az Egyesült Államok „Első Alkotmánymódosítása” (First Amendment) volt, amely kimondta, hogy az állam nem hozhat olyan törvényt, amely elősegíti vagy akadályozza valamely vallás gyakorlását. Ez az elv biztosítja, hogy minden állampolgár szabadon gyakorolhassa vallását, ugyanakkor garantálja az állam semlegességét vallási kérdésekben.

Hasonlóképpen az oktatási rendszerekben is a tudományos megközelítés vált irányadóvá. Miközben a vallási ünnepek, szertartások és normák elvesztették kötelező jellegüket, ezzel egyidejűleg a vallás személyes döntés kérdése lett, s mint ilyen, a privát szférába szorult vissza.

Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben számos kutatás azt sugallta, hogy a szekularizáció nem egyenletes folyamat, és nem jelenik meg egyformán minden társadalomban. Ennek megfelelően a szekularizáció nem jelentette a vallás teljes eltűnését a társadalomból, hanem inkább funkciójának és szerepének átalakulását. Míg a vallás korábban a társadalmi normák meghatározó forrása volt, addig ma már a pluralizmus és a sokszínűség vált meghatározóvá. A modern társadalmakban a vallás inkább kulturális identitásként, mintsem kötelező hitrendszerként jelenik meg. Sok esetben a vallásos gyakorlatok és hitrendszerek elvesztették normatív szerepüket, és az egyének személyes döntésévé váltak. Az egyházak befolyásának visszahúzódása nem feltétlenül jelenti a hit eltűnését, hanem inkább annak átalakulását, hogy azt miként élik meg az emberek a hétköznapi élet során²²⁸.

A szekularizáció tehát összetett és sokrétű hatást gyakorolt a vallás társadalmi szerepére. Miközben a vallás szerepe a korábbihoz képest csökkent a politikai, gazdasági és oktatási rendszerekben, mindezek ellenére – bár más formában – továbbra is jelen van a társadalom különböző szegmenseiben. Megállapítható tehát, hogy a szekularizáció nem egyenértékű a vallás eltűnésével, hanem inkább annak átalakulását jelenti, különösen az egyéni vallásgyakorlat és a közösségi élet területén. A vallás és a szekularizált társadalom közötti viszony a jövőben is dinamikus marad, különösen a globalizáció és a kulturális sokféleség fényében.

²²⁸ Casanova 1994, 45–52.

1.2 Szekularizációs elméletek

A szekularizációs elméletek különböző szempontok alapján arra próbálnak magyarázatot adni, hogy a szekularizáció során a vallás befolyása miért és hogyan csökkent az egyén és a társadalom életében. Az alábbiakban néhány példán keresztül ezt próbáljuk közelebbről szemügyre venni.

1.2.1 Klasszikus szekularizációs elméletek

A klasszikus szekularizációs elméletek a modern szociológiai gondolkodás egyik fontos részét képezik, és mint ilyenek, elsősorban azt a folyamatot írják le, amely során a vallás és annak befolyása fokozatosan háttérbe szorul. Az elméletek központi gondolata szerint a modernizáció, iparosodás, urbanizáció és a tudományos fejlődés következtében a vallás társadalmi súlyából veszítve, az egyén életében válik hangsúlyossá, miközben a racionális és a tudományos alapú gondolkodás szerepe növekszik²²⁹. A klasszikus szekularizációs elméletek olyan meghatározó szociológusok nevéhez köthetők, mint Max Weber és Peter Berger.

1.2.1.1 Max Weber

Max Weber, a német szociológia és közgazdaságtan egyik alapítója a modernitás, a vallás és a kapitalizmus összefüggéseinek mélyreható elemzésével vált híressé; szekularizációs elmélete pedig kulcsfontosságú a modernitás és a vallás összefüggéseinek megértéséhez.

Mint ahogy már korábban is említettük, Weber szerint a szekularizáció nem csupán a vallás társadalmi szerepének csökkenésére utal, hanem a vallási világképektől való

²²⁹ Habermas 2008, 93–96.

eltávolodásra is, amit a modernizáció és a racionalizáció idézett elő. Weber úgy vélte, hogy a vallásos világkép fokozatosan elveszíti jelentőségét, mivel a modernitás előretörésével az emberek inkább racionális megközelítésekre és tudományos ismeretekre támaszkodtak, mintsem a vallási magyarázatokra. A modern kapitalizmus kialakulásában és terjedésében Weber szerint a protestantizmus, különösen a puritán munkamorál kulcsszerepet játszott. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában (1905) azt mutatta be, hogy az olyan protestáns vallási értékek, mint például a hivatás-etika és a puritán takarékoság, kedveztek a modern kapitalizmus kialakulásának. Ugyanakkor, ahogy a kapitalizmus fejlődött, a vallásos alapok fokozatosan elhalványultak, és a gazdasági tevékenységek racionális számítások és piaci logika mentén szerveződtek. Ez a folyamat volt a szekularizáció egyik fő hajtóereje, mivel a racionális gondolkodás térnyerése megkérdőjelezi a vallás szerepét a mindennapi életben. A hagyományos vallások, amelyek korábban értelmet és rendet adtak az emberi életnek, a modern világban elveszítették befolyásukat. Az emberek egyre kevésbé látják a természetet és az emberi életet isteni beavatkozások vagy transzcendentális erők által irányított-nak, mivel a természet törvényeit és az emberi életet inkább tudományos módszerekkel próbálják megmagyarázni.

1.2.1.2 Peter Berger

Peter Berger, amerikai szociológus és vallástudós a szekularizáció elméletének másik jeles képviselője volt. Berger szerint a modern társadalmak fejlődése – így különösen a tudományos-technikai haladás – a szekularizációs folyamatok motorja. A modernitás megjelenésével az emberek egyre inkább a világi szemléletet tették magukévá, mivel a természeti jelenségekre és a társadalmi élet kérdéseire adott tu-

dományos magyarázatok fokozatosan kiszorították a vallási válaszokat. Berger úgy vélte, hogy a modern társadalmak szekularizációs törekvéseiben a világnézeti pluralizmus erősödése figyelhető meg, amely kihívást jelent a vallás számára. Mindemellett a vallások sokféleségének megjelenése is ösztönzőleg hatott a relativizációs folyamatokra. Ez pedig jelentősen gyengítette a vallások társadalmi befolyását.

Berger korábbi elméletében a vallás „privatizálódását” hangsúlyozta, vagyis azt, hogy a vallás főként a privát szférába szorul vissza, miközben az élet más területei szekularizálódnak. Később azonban felismerte, hogy a vallás nem feltétlenül szorul vissza teljesen a magánszférába, és sok esetben még újra közéleti szerephez is juthat, például az Egyesült Államokban vagy a globális déli országokban²³⁰.

1.2.2 A funkcionalista megközelítések

A funkcionalista szekularizációs elméletek azt vizsgálják, hogy a modern társadalmakban az új intézmények megjelenésével a vallás miként válik periférikussá. Ezek az elméletek a modern társadalom differenciálódását hangsúlyozzák; a racionalizációt és a tudomány előretörését, amelyek mind hozzájárulnak a vallás társadalmi szerepének mérséklődéséhez. Ahogy a társadalom specializálódik, a vallási intézmények is veszítenek korábbi súlyukból, helyüket pedig más szférák vagy intézmények veszik át. Ezt a folyamatot strukturális differenciálódásnak is nevezhetjük. Funkcionalista nézőpontból a szekularizáció egyfajta társadalmi evolúció, ahol a társadalmi funkciókat racionális, világi intézmények veszik át a vallástól.

²³⁰ Berger 1967.

1.2.2.1 Émile Durkheim

A funkcionalizmus egyik kulcsfigurája Émile Durkheim francia szociológus volt, aki szerint a vallás alapvető szerepe a társadalmi kohézió fenntartása és a közösségi normák megerősítése.

Durkheim a vallást nem kizárólag mint hitrendszert, hanem mint társadalmi intézményt vizsgálta, amely létfontosságú szerepet játszik a társadalmi kohézióban és az erkölcsi rend fenntartásában. Rendszerében a vallás alapvetően kollektív jelenséggént kapott helyet, amely nem csupán az egyéni hitről szól, hanem az emberek közösségi szinten történő egyesítéséről is. A vallás központi szerepe a társadalmat összetartó közös értékekben, normákban és meggyőződésekben rejlik. Más szavakkal: a közös rituálék és szimbólumok által segít megszilárdítani a közösség tagjai közötti szolidaritást és egységet.

Durkheim *A vallási élet elemi formái* című munkájában (1957) kifejtette, hogy a vallás a „szent” és a „profán” dolgok közötti megkülönböztetésre épül. A „szent” dolgok azok, amelyhez a közösség különleges jelentést társít, és rituálékkal, szertartásokkal erősíti azokat. Ezek a rituálék viszont nemcsak spirituális célokat szolgálnak, hanem elősegítik a társadalmi stabilitást és egységet.

A francia szociológus szerint az iparosodás, a tudományos haladás és a társadalmi differenciálódás mind hozzájárultak a vallás hagyományos szerepének gyengüléséhez; ellenben semmiképpen sem számolt a vallás teljes eltűnésével. Ehelyett úgy vélte, hogy a vallás egyes funkciói átalakulnak, és világi formákban élnek tovább. Az embereknek ugyanis mindig szükségük lesz egyfajta közös értékrendre és kollektív tudatra. A szekularizált társadalmakban ezek az értékek egyre inkább világi forrásokból erednek majd, mint például az emberi jogok, a demokrácia vagy a tudományos racionalitás. Durkheim meggyőződése szerint ezen elvek

révén is megteremthető a társadalmi szolidaritás, amely korábban a vallásra épült.

1.2.2.2 Talcott Parsons

Talcott Parsons, amerikai szociológus noha kifejezetten nem alkotott önálló és átfogó szekularizációs elméletet, azonban a modernizációval és a társadalmi differenciálódással kapcsolatos nézetei alapján következtethetünk a szekularizációval kapcsolatos elképzeléseire. Legismertebb elméleti rendszere a strukturalista funkcionálisizmus, amely a társadalmi rendszerek működését, fenntartását és fejlődését vizsgálta; ebben kapott fontos szerepet a szekularizáció is. Parsons úgy vélte, hogy a modern társadalmakra a társadalmi rendszerek differenciálódása jellemző, melynek révén a különböző társadalmi intézmények, mint például az oktatás, a gazdaság és a vallás, elkülönülnek egymástól, és egyre inkább specializálódnak. Ez a folyamat a modernizáció egyik alapvető jellemzője, és Parsons szerint a vallásos intézmények szerepe is ennek a differenciálódásnak a következtében változik.

A szekularizáció Parsons elméletében (1967) alapvetően a vallási intézmények szerepének és befolyásának csökkenését jelenti. Ezt a folyamatot ő elsősorban nem a vallás hanyatlásaként értelmezte, hanem sokkal inkább a társadalom strukturális átalakulásának természetes következményeként. A modern társadalmakban ugyanis az egyes funkciókat különböző szakterületek veszik át, és a vallásos intézmények feladatai, mint például az erkölcsi iránymutatás vagy a szociális gondoskodás, más világi intézményekben is megjelennek. Ebből arra következtethetünk, hogy Parsons a szekularizációt nem ítélte szükségszerűen negatív folyamatnak. Szerinte a vallás bár elveszti közvetlen társadalmi befolyását, ennek ellenére továbbra is meghatározó

szerepet játszhat az egyének életében.

Parsons hangsúlyozza, hogy a vallásos értékek és normák bár indirekt módon, de továbbra is szerepet játszanak a társadalomban. Ebből kifolyólag felfogásában a szekularizáció egyfajta transzformációt jelent, amely során a vallásos tanítások és értékrendszerek beépülnek a modern társadalom intézmény- és normarendszerébe, így ezekben élnek tovább.

1.2.3 Posztszekularizációs elméletek

Az 1990-es évektől kezdve egyre több kritika érte a klaszikus szekularizációs elméleteket, mivel világszerte a vallásos megújulás és az újjáéledő vallási mozgalmak voltak megfigyelhetők. A posztszekularizációs elméletek a vallás modern társadalmakban betöltött szerepének újraértékelésével foglalkoznak, különösen a 20. század végi és a 21. századi társadalmi változások fényében. Ezen elméletek arra alapoznak, hogy a vallások hanyatlását vizualizáló szekularizációs elméletek nem minden esetben igazolódtak be. Bár a szekularizáció több nyugati társadalomban is erős hatást gyakorolt, ennek ellenére a vallás továbbra is fontos szerepet játszik, sőt bizonyos helyzetekben új erőre kapott. Így a posztszekularizációs elméletek képviselői a *poszt-* előtag alkalmazásával arra utalnak, hogy a vallási és szekuláris szférák közötti szétválás elméleteit újragondolják, mivel a vallásos gyakorlatok, meggyőződések és intézmények bizonyos társadalmi kontextusokban nemhogy csökkentek volna, hanem inkább megerősödnek, vagy éppen új formákat öltenek.

1.2.3.1 Jürgen Habermas

A posztszekularizáció kapcsán elsősorban Jürgen Habermas német filozófusra kell gondolnunk, aki szerint kétségtelen, hogy a felvilágosodás óta a szekularizáció olyan meghatározó tényezővé vált, amely a vallásos meggyőződések és intézmények háttérbe szorulását hozta magával. Ugyanakkor a vallás nem tűnt el teljesen, hanem sokkal inkább megújult; a modern társadalmaknak pedig fel kell ismerniük, hogy a világi és a vallásos nézeteket valló polgárai közötti párbeszédet új alapokra kell helyezni. Habermas rámutatott arra, hogy a szekuláris államoknak a vallást nem kell teljesen kizárniuk a közéletből, ehelyett lehetőséget kell biztosítaniuk a vallásos és a világi nézetek közötti konstruktív párbeszédre. Habermas elméletében a „közös nyelv” az, amelyen a vallásos és a szekuláris polgárok vitákat folytathatnak. Ez nemcsak az együttélés alapfeltétele, hanem a demokratikus társadalom integritásának egyik garanciája is. A modern demokráciák pluralizmusában mindkét félnek kölcsönösen tiszteletben kell tartania a másik álláspontját; vagyis a vallásos embereknek a közéleti vitákban el kell fogadniuk a szekuláris érveket, míg a világi gondolkodóknak el kell ismerniük, hogy a vallásos meggyőződés is legitim forrása lehet az erkölcsi és etikai diskurzusnak. Az elmélet tehát nem a szekularizáció visszafordítását vagy annak tagadását jelenti, hanem a vallásos és a világi értékek új formában történő együttélésének és dialógusának lehetőségét. Habermas ezt a nézetet főként a pluralizmusból és a demokratikus politikai kultúrából vezeti le, ahol a különböző világnézeteknek egymástól tanulva kell együttműködniük. A német filozófus arra is figyelmeztet, hogy a vallásos és a szekuláris világkép közötti merev határok fenntartása konfliktusok forrásává válhat²³¹.

²³¹ Habermas 2008.

1.2.3.2 Charles Taylor

Charles Taylor kanadai filozófus posztszekularizációs elmélete a vallás és a modernitás közötti dinamikus kölcsönhatást vizsgálja, különös tekintettel a vallás szekularizált világban viselt speciális szerepére. Taylor elméletének központi gondolata alapján a szekuláris világban az emberek egy „immanens keretben” élnek, ami azt jelenti, hogy a világot csak a természetes, anyagi valóság szempontjából látják, és az isteni vagy transzcendens valóság kevésbé nyilvánvaló számukra. Ez a keret azonban nem zárja ki a vallásos meggyőződést, csupán egy másik perspektívát kínál. Taylor szerint az emberek még mindig éreznek egyfajta hiányt vagy vágyat a transzcendens iránt, ami megnyitja az utat a posztszekularizáció felé. Ez pedig új, rugalmasabb vallási formák megjelenését feltételezi. A vallásos élmény inkább szubjektív, személyes, és gyakran nem kötődik hagyományos intézményekhez vagy dogmákhoz. Ez a változás összhangban van a szélesebb kulturális trenddel, amely az egyéniség és az önmegvalósítás fontosságát hangsúlyozza. Taylor a posztszekuláris társadalmat egy olyan világgént képzei el, ahol a különböző vallási és szekuláris világnézetek békésen élnek egymás mellett²³².

1.3 A szekularizációs elméletek kritikája ²³³

A szekularizációs elméletek meglehetősen változatosak, és különféle perspektívákból közelítik meg a vallás szerepének csökkenését. Míg a klasszikus elméletek a modernizációhoz és a racionalizációhoz kapcsolták ezt a folyamatot, a posztszekuláris megközelítések már komplexebb képet adnak a vallás jelenlegi helyzetéről a globális világban. Vannak, akik

²³² Taylor 2007.

²³³ A szekularizációs elméletek részletes kritikai elemzésére terjedelmi korlátok miatt nem tudunk kitérni, ezért jelen fejezetben csak a főbb vonalakra koncentrálnunk.

kritizálják az utóbbiakat, mert szerintük ezek túlbecsülik a vallás visszatérését, és elhanyagolják a szekularizáció folytatódó hatásait. Sokan pedig úgy vélik, hogy a vallás ugyan jelen van, de hatása inkább visszaszorul, és új formái nem feltétlenül bírnak ugyanolyan jelentőséggel, mint korábban. Kétségtelen, hogy a szekularizáció nem egy lineáris és egyetemes folyamat, hanem társadalmi, történelmi, illetve kulturális kontextustól függő jelenség. A modern kutatások egyre inkább elismerik ezt a komplexitást, ezért főként a vallás és szekularizáció közötti dinamikus kapcsolatokat vizsgálják.

Az úgynevezett „posztszekuláris” elméletek arra hívják fel a figyelmet, hogy a szekularizáció nem feltétlenül a vallás végső hanyatlását jelenti, hanem annak új formákban való fennmaradását. A híres német filozófus, Habermas úgy érvelt, hogy a modern társadalmakban a vallás továbbra is fontos szerepet játszhat, különösen a közéleti vitákban és az erkölcsi diskurzusokban. A posztszekuláris társadalmakban tehát a vallás újra megerősödhet, akár úgy is, hogy a korábbi hagyományos formáktól eltérően új köntösben jelenik meg.

Úgy tűnik, hogy a gyakorlat is ezt igazolja vissza, ugyanis a szekularizáció nem minden társadalomban és kultúrában zajlott le egyformán. Míg a nyugati, különösen európai társadalmakban a vallás szerepe jelentősen csökkent, más régiókban, mint például Afrikában, Dél-Amerikában és Dél-Ázsiában továbbra is meghatározó szerepet tölt be. Több országban, különösen a nem nyugati világban, a vallás politikai szerepe erősödött meg, és gyakran szoros kapcsolatban áll a nemzeti identitás kérdéseivel. Ez nem csupán az iszlám világra igaz, hanem más vallási csoportokra is, például a hinduizmus indiai politikai szerepére.

1.4 A szekularizáció megjelenése különböző kulturális kontextusokban

A kutatások szerint a szekularizáció nem egyformán zajlik le a világ különböző régióiban. Míg Nyugat-Európában a vallási intézmények hatása jelentősen csökkent, a vallás más térségekben, például a globális délen és Kelet-Európában, továbbra is erős maradt. Ebből viszont arra következtethetünk, hogy a szekularizációs elméletek nem mindig univerzálisan alkalmazhatók, ugyanis a különböző kultúrák és történelmi folyamatok jelentős és eltérő szerepet játszanak a vallás és a társadalom viszonyának alakulásában.

1.4.1 Nyugat-Európa

Nyugat-Európában, különösen a második világháború után, egy gyors és drámai szekularizációs folyamat indult meg. Az egyházi részvétel és a vallási hiedelmek drasztikusan visszaestek, különösen a fiatalabb generációk körében. Az állami és vallási intézmények szétválása, valamint a jóléti állam erősödése is hozzájárult a vallás háttérbe szorulásához. A tudományos-technológiai fejlődés, az individualizmus és a pluralizmus hangsúlyozása mind arra sarkallták az embereket, hogy a vallás helyett más forrásokból keressenek értelmet és választ életük kérdéseire.

1.4.2 Kelet-Európa és Oroszország

Kelet-Európában a kommunizmus bukása után vallási újjászületés figyelhető meg, különösen az ortodox kereszténység és a katolicizmus terén. Az ateista állami ideológiák összeomlása után sokan fordultak vissza a vallás felé, bár a vallásosság többnyire kulturális és nem feltétlenül mélyen

vallásos hiedelmekkel jár. Oroszországban az orosz ortodox egyház jelentős politikai és társadalmi hatalomra tett szert, és az orosz identitás meghatározó részévé vált.

1.4.3 Egyesült Államok

Az Egyesült Államok esetében érdekes jelenség figyelhető meg, mivel ez az ország – ellentétben sok nyugat-európai nemzettel – jelentős vallási vitalitást mutat. Bár itt is megfigyelhetők szekularizációs folyamatok, az egyházak, különösen az evangélikus és más protestáns közösségek, még mindig meghatározó társadalmi szerepet töltenek be. A vallásnak a politikai szférában betöltött szerepe is különösen fontos. Ez az eltérés részben az amerikai vallási pluralizmus és a vallásszabadság hagyományának köszönhető, amely lehetővé tette a különböző vallási csoportok virágzását és versengését.

1.4.4 Latin-Amerika

Latin-Amerikában az elmúlt évtizedekben figyelemre méltó vallási átalakulás zajlott le. A hagyományosan katolikus térségben egyre nagyobb teret nyernek a protestáns, különösen a pünkösdi mozgalmak. Ez a vallási dinamizmus nem feltétlenül szekularizációt jelent, hanem inkább a vallási élet pluralizálódását és új vallási mozgalmak megjelenését.

1.5 A jövő perspektívái

A szekularizáció jövőbeli alakulása számos tényezőtől függ, ideértve a globális politikai és gazdasági folyamatokat, a technológiai fejlődést, valamint a társadalmak belső dina-

mikáját. Bár a vallás szerepe bizonyos területeken csökkenhet, más régiókban és közösségekben az erős vallási identitás továbbra is meghatározó maradhat. A világ sokszínűsége és a kulturális pluralizmus biztosítja, hogy a vallás és a szekularizáció közötti viszony folyamatosan változni fog, és mindkét folyamat jelen lesz a modern társadalmakban. Azonban mindenkor szem előtt kell tartanunk, hogy a vallás, a szekularizáció és a modernitás viszonyát nem lehet egyszerű, egyirányú folyamatként értelmezni, illetve leírni, ugyanis ahogy a világ egyre inkább összekapcsolódik és globalizálódik, ezzel egyidejűleg a vallás szerepe is várhatóan átalakul, és alkalmazkodik az új kihívásokhoz. Az viszont kétségtelen, hogy továbbra is fontos része marad az emberi tapasztalatnak, különösen a személyes identitás és a közösségalkotás terén. A jövőben a vallás és a szekularizáció közötti egyensúly alakulása fogja meghatározni a vallás társadalomban betöltött szerepét. Várhatóan a vallás és a szekularizált társadalom közötti viszony továbbra is dinamikus és sokszínű marad, a különböző régiókban és kultúrákban eltérő formákat öltve.

2.

A VALLÁSI PLURALIZMUS

A vallási pluralizmus a modern társadalmak egyik legfontosabb kulturális és filozófiai kérdése, amely több vallási hagyomány egyidejű létezésére és azok közötti interakcióra utal. Korunk olyan társadalmi jelenségei, mint a globalizáció, a migráció és a modernizáció, mind hozzájárultak a vallási pluralizmus erősödéséhez, ugyanis a vallási és kulturális különbségek egyre inkább jelen vannak a társadalmak mindennapi életében. A globalizáció révén a különböző vallási hagyományok egyre nagyobb mértékben találkoznak egymással, és ez új kihívásokat jelent a társadalmak számára a tolerancia, az elfogadás és a békés együttélés terén.

Az információs technológiák fejlődése, különösen az internet elterjedése jelentősen megkönnyítette a vallási eszmék, gyakorlatok és tanítások világszintű terjedését, ami további pluralizálódást eredményezett a vallási közegben.

A vallási pluralizmus egyrészt a vallási sokszínűség tényezőjének elismerése, másrészt olyan keretrendszer, amely elősegíti a vallások közötti párbeszédet és kölcsönös tiszteletet. A vallási pluralizmus ugyanakkor mélyebb kérdésekre is kiterjed, így érinti a vallási igazságok relativitását, a hit és az erkölcs közötti kapcsolatot, valamint a szekuláris állam szerepét a vallási közösségek között.

2.1 A vallási pluralizmus fogalma és elméleti alapjai

A vallási pluralizmus fogalma a vallási sokszínűség és a különböző vallási meggyőződések békés együttélésének elveire épül. Azonban a fogalom nem csupán erre korlátozódik, hanem azt is jelenti, hogy különféle vallások kölcsönösen elismerik egymást, és a társadalomban betöltött szerepükben sincs különbség. A történelem során a vallási pluralizmus különböző formákban jelent meg, illetve az egyes történelmi időszakokban és civilizációkban²³⁴ is eltérő módon alakult.

Bár a vallási pluralizmusra számos példa volt a civilizáció korábbi története során, az igazi fordulópontot mégis a XVI. században megjelenő reformáció hozta el. Ekkor a katolikus egyház tekintélye megkérdőjeleződött, egyúttal több új protestáns felekezet is létrejött. Európa-szerte vallási konfliktusok robbantak ki, amelyek hosszú távon hozzájárultak a vallási pluralizmus új formáinak kialakulásához. A véres konfliktusokra az 1648-as vesztfáliai béke hozott megoldást, amikor is a vallási tolerancia jegyében a különböző felekezetek fokozatosan elismerték egymás létjogosultságát. A vallási pluralizmus történetének egyik újkori jelentős példája az Amerikai Egyesült Államok, ahol az alkotmányban rögzítették a vallásszabadság alapvető jogát. Maguk az alapító atyák hangsúlyozták a vallás és az állam szétválasztásának fontosságát, amely hozzájárult a vallási pluralizmus modern formájának kialakulásához. A fogalom történeti gyökerei is visszanyúlnak egészen a XIX. századi filozófiára és vallási gondolkodásra²³⁵.

A modern pluralizmus egyik jelentős teoretikusa, John Hick, brit vallásfilozófus szerint a vallási pluralizmus szükséges ahhoz, hogy a vallások közötti különbségeket ne ab-

²³⁴ A vallási pluralizmus egyik legjelentősebb ókori példája a Római Birodalom volt, amelynek terjeszkedésével különböző népek és vallások kerültek Róma uralma alá. A római uralkodók általában nagyfokú toleranciát tanúsítottak a meghódított népek vallási szokásai iránt. Az állam számos vallási kultuszt támogatott, és a hivatalos Panteonba számos új isten került be a birodalom különböző területeiről.

²³⁵ Habermas 2006, 1–25.

szolút igazságokként, hanem különböző perspektívák kifejezéseiként értelmezzük. Más szóval a különböző vallási tradíciók ugyanazon transzcendens valóság eltérő megjelenési formái. Hick álláspontja szerint tehát minden vallás ugyanarra a transzcendens valóságra irányul, csak különböző kulturális és történeti kontextusokban jelenik meg. Ez az elképzelés alátámasztja azt a nézetet, miszerint egyetlen vallási igazság sem birtokolhatja az abszolút igazságot, hanem inkább az emberi tapasztalatok sokféleségében gyökerezik. Éppen ezért e tekintetben az egyik legfontosabb kérdés, hogy a vallási igazság relatív vagy abszolút természetű-e? Ezen kérdések számos teológiai és filozófiai reflexió tárgyát képezték, különösen a nyugati gondolkodásban, ahol a kereszténység évszázadokon át meghatározó szerepet töltött be²³⁶.

A vallási pluralizmus a gyakorlatban tehát azt jelenti, hogy a társadalom vagy közösség több különböző vallást fogad el, és biztosítja ezek egyenlőségét anélkül, hogy bármelyik is kizárólagos lenne. Ebben az értelemben nem pusztán toleranciáról van szó, hanem arról a meggyőződésről, hogy minden vallásnak joga van legitim módon létezni, és mind-egyiknek megvan a maga helye a társadalomban, miközben az egyes vallások is kölcsönösen tiszteletben tartják egymás hitét, gyakorlatát és értékeit.

Megítélésünk szerint a vallási pluralizmus talán egyik legfontosabb filozófiai kihívása az igazság relativitásának kérdése; ugyanis ha több vallási hagyomány egyidejűleg állítja magáról, hogy egyedül birtokolja az igazságot, miként lehetséges közöttük a párbeszéd és a kölcsönös tisztelet? A pluralizmus éppen ezen a ponton különbözik a szinkretizmustól, amely a különböző vallási hagyományok összehozására törekszik. A vallási pluralizmus megközelítése szerint minden vallás a maga módján tükrözi a transzcendens igazságot, még akkor is, ha a felfogások olykor jelen-

²³⁶ Miller, D. 2015, 487–501.

tősen eltérnek egymástól. Természetesen ez az álláspont nem zárja ki a különböző vallási hagyományok közötti vitákat és konfliktusokat sem.

2.2 A vallási pluralizmus társadalmi hatása és kihívásai

Bár a vallási pluralizmus bizonyos értelemben pozitív társadalmi hatásokkal járhat, ellenben számos kihívást is jelenthet. Ezek közül talán az egyik legnagyobb, hogy az identitás és önállóság sérülése nélkül miként lehet a különböző vallási hagyományokat összeegyeztetni. Ugyanis a vallási közösségek gyakran tartanak attól, hogy a pluralizmus aláássa hitük sajátos jellemzőit és tanításait, különösen akkor, ha az együttélés kompromisszumokat igényel. Egyes vallási csoportok esetében nehézséget jelent az is, hogy a pluralizmus egyfajta relativizmushoz vezet, amely meggyengíti a vallásos hit erejét és szilárdságát.

A vallási pluralizmus másik nagy kihívása a társadalmi és politikai integráció kérdése. A különböző vallási csoportok együttélésének megvalósulása gyakran függ a vallási kisebbségek jogait és lehetőségeit szabályozó politikai intézményektől is. Éppen ezért a vallási pluralizmus megvalósulása azon múlik, hogy a társadalom és az állam milyen mértékben képes olyan politikákat kialakítani, amelyek biztosítják a vallási közösségek egyenlő jogait és szabadságait. Kétségtelen, hogy a vallási pluralizmus fontos szerepet játszik a modern politikai rendszerekben, különösen a demokráciákban, ahol a vallásszabadság alapvető emberi jog. A szekularizált államokban, mint például Franciaországban és az Egyesült Államokban, a pluralizmus kihívása, hogy miként kezeljék a vallási közösségek közötti feszültségeket, miközben biztosítják az egyén vallásszabadságát²³⁷.

²³⁷ Erre utal az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 18. cikkelye, mely szerint „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallás vagy meggyőződés egyedül vagy közösségben, nyilvánosan vagy magánúton való kinyilvánításának szabadságát, tanítás, gyakorlás, istentisztelet és szertartások útján”.

Ez utóbbi az emberi jogok egyik alapvető eleme, amely lehetővé teszi az emberek számára vallási meggyőződésük szabad követését, valamint azt, hogy az állam ne avatkozzon be vallási gyakorlatukba, feltéve, ha ezzel nem sértik mások jogait. A vallásszabadság nemcsak a vallásos meggyőződés melletti döntést jelenti, hanem azt is, hogy akár az ateista álláspontot is választhatja.

A szekuláris társadalom elve szerint a vallási kérdésekben az államnak semlegesnek kell maradnia²³⁸, azonban a vallási közösségek gyakran kérnek különleges jogokat és elismerést, ami ellentmondásokat, esetleg feszültséget is okozhat. A vallási pluralizmus gyakorlati vonatkozása nem más, mint a társadalmi tolerancia és a vallásszabadság biztosítása. Napjainkban azonban a vallási pluralizmus új kihívásokkal néz szembe, különösen azokban a társadalmakban, ahol a vallási fanatizmus, az etnikai és vallási konfliktusok, illetve a migrációval kapcsolatos problémák felerősödtek.

Összességében a különböző vallások közötti kölcsönös tisztelet és párbeszéd fenntartása nemcsak a vallási közösségek, hanem az egész társadalom érdeke is. A pluralizmus ugyanakkor nem a vallási különbségek megszüntetését jelenti, hanem azok elismerését és tiszteletben tartását.

2.3 A vallási pluralizmus jövője

A vallási pluralizmus jövője szorosan összefügg a globalizáció folyamataival és a társadalmi változásokkal. A vallások közötti párbeszéd és kölcsönös tisztelet fenntartása alapvető fontosságú lesz a jövő társadalmainak békéje szempontjából is. Ehhez azonban szükség lesz arra, hogy a vallási közösségek nyitottak legyenek egymás iránt, és készek legyenek a párbeszédre. A vallási pluralizmus bizo-

²³⁸ Ez konkrétan azt is jelenti, hogy az állam teológiai kérdésekben nem foglalhat állást. A semlegesség pedig azt jelenti, hogy az állam nem helyez előtérbe egyetlen vallást sem, hanem mindegyikről egyforma távolságra áll.

nyos értelemben elősegítheti a társadalmi kohéziót, mivel lehetőséget teremt a különböző vallási csoportok közötti párbeszédre és kölcsönös megértésre. Ezen kívül hozzájárul az emberi jogok védelméhez, hiszen tiszteletben tartja az egyén vallásszabadságát. A pluralizmus azonban kihívásokkal is járhat, például a vallások közötti feszültségek kezelésében vagy a szekuláris és vallásos nézetek közötti egyensúly fenntartásában²³⁹.

A jövő egyik nagy kihívása az lesz, hogy a különböző vallások miként kezelik majd a szekularizáció növekvő hatását, és hogyan tudják megőrizni saját identitásukat a pluralista társadalmakban.

²³⁹ Habermas 2003, 5–18.

3.

A MULTIKULTURALIZMUS

A multikulturalizmus²⁴⁰ a vallási pluralizmushoz hasonlóan fontos fogalom, amely jelentős, de olykor vitatható szerepet játszik a modern társadalmakban. Mindkét koncepció a sokféleség elismerésére és a különböző kulturális, vallási identitások egyenrangú létezésére épül. Az utóbbi évtizedekben a globalizáció és a migráció folyamatai következtében egyre több országban és egyre nagyobb súllyal jelenik meg a kérdés, a válaszok viszont eltérők lehetnek. Ez a jelenség különösen a XX. század második felétől vált hangsúlyossá, amikor főként a nemzetközi migráció és a posztkoloniális helyzetek következtében egyre több etnikai és kulturális kisebbség jelent meg a nyugati társadalmakban. A multikulturalizmus nem csupán társadalmi, politikai, hanem filozófiai kérdés is, amely az identitás, a pluralizmus, a jogegyenlőség és a társadalmi kohézió összetett problémáit veti fel²⁴¹.

3.1 A multikulturalizmus fogalma és elméleti háttere

A multikulturalizmus fogalma egy társadalmon belül a különböző kulturális csoportok békés együttélésére és kölcsönhatására utal, amelyben eltérő etnikai, vallási, nyelvi

²⁴⁰ A multikulturalizmus mint politikai és társadalmi eszme a különböző kulturális csoportok békés együttélését és kölcsönös tisztelőtét hirdeti, a XX. század második felében vált domináns ideológiává a nyugati világban. Az 1960-as években a polgárjogi mozgalmak és a globalizációs folyamatok hatására több ország, különösen az Egyesült Államok, Kanada és számos európai nemzet megkezdte a multikulturális politikák bevezetését, amelyek célja a kisebbségek jogainak védelme és a társadalmi sokszínűség támogatása.

²⁴¹ Steger, M. B.: *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2017.

és történelmi háttérű csoportok identitásuk megőrzésére törekednek. Ennek politikai, társadalmi és kulturális megjelenései a közbeszédben és a politikában is világszerte jelentős viták tárgyát képezik. Elméleti síkon különösen Charles Taylor²⁴² kanadai filozófus és Will Kymlicka politológus rendszerei játszottak jelentős szerepet a multikulturalizmus meghatározásában. Taylor szerint a kulturális elismerés az emberi méltóság egyik alapvető aspektusa, amely az egyének és közösségek számára egyaránt biztosítja a saját kulturális identitás megőrzését. Kymlicka továbbá hangsúlyozta, hogy a kisebbségi kultúrák védelme és elismerése különböző jogi és politikai mechanizmusokat igényel.

3.1.1 A liberális multikulturalizmus

Kétségtelen, hogy a multikulturalizmus elméletei többféle filozófiai és társadalomtudományi megközelítésből táplálkoznak. Amennyiben rendszerezni kívánjuk ezeket, talán az első és legfontosabb irányvonal a liberális multikulturalizmus, amely szerint az egyénnek joga van saját kulturális identitását megőrizni, és ennek érdekében a jogrendszernek védenie is kell a kulturális kisebbségeket. Ez az irányzat abból indul ki, hogy egy demokratikus társadalomban az emberek különböző kulturális, vallási, etnikai és nemzeti háttérrel rendelkezhetnek, és e különbségek nemcsak elfogadhatók, hanem kívánatosak is a társadalom gazdagítása érdekében. Az elmélet bírálói sokszor arra hivatkoznak, hogy a különbségek hangsúlyozása növelheti a szegregációt, és a kisebbségi közösségek jogai gyakran ütközhetnek a társadalom más csoportjainak érdekeivel.

²⁴² Taylor, Charles 1992.

3.1.2 A posztkoloniális multikulturalizmus

Egy másik megközelítés a posztkoloniális multikulturalizmus, amely a gyarmatosítás örökségére és az ebből fakadó identitásválságokra fókuszál. Az elmélet célja, hogy megértse és kritikus szemmel vizsgálja a gyarmati rendszerek örökségét, különös tekintettel a gyarmatosítás kulturális, gazdasági és politikai befolyására. Köztudott tény, hogy a gyarmatosítók nem csupán gazdasági, hanem kulturális dominanciát is gyakoroltak, olykor erőszakosan terjesztve saját nyelvüket, vallásukat és értékrendszerüket. Ez a múlt a mai napig érzékelhető, különösen a volt gyarmatok multikulturális társadalmaiban, ahol a különböző etnikai és kulturális csoportok együttélése ma sem mentes a feszültségektől.

3.1.3 A kritikai multikulturalizmus

Végül a kritikai multikulturalizmus a hatalmi viszonyok és az egyenlőtlenségek kérdésére koncentrálna. A liberális multikulturalizmussal szemben álló elmélet nem csupán a különböző kulturális csoportok együttélésének támogatását hangsúlyozza, hanem azt is vizsgálja, hogy egy társadalmon belül a különböző kulturális és etnikai csoportok között hogyan alakulnak ki a hatalmi egyenlőtlenségek. Ez a megközelítés azon alapul, hogy a társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek miként hatnak a különböző kultúrákra, és arra koncentrálna, hogy az egyenlőtlenségek kezelése által hogyan lehet egy igazságosabb társadalmat létrehozni.

3.2 A multikulturalizmus társadalmi hatásai

A multikulturalizmus társadalmi hatásai különböző aspektusokból vizsgálhatók, mint például a gazdasági fejlődés, a társadalmi kohézió, az identitásformálás, valamint a politikai és jogi struktúrák átalakulása. A multikulturalizmus társadalmi szinten is jelentős kihívások elé állítja az országokat. Az egyik legfontosabb szociológiai kérdés az, hogy a kulturális sokszínűség elősegíti vagy akadályozza a társadalmi kohéziót. Egyes tanulmányok szerint a multikulturális társadalmakban magasabb lehet a társadalmi konfliktusok kockázata, mivel a különböző csoportok közötti interakciók során feszültségek alakulhatnak ki. Más kutatások viszont arra utalnak, hogy a kulturális diverzitás inkább ösztönzőleg hat az innovációra és a gazdasági növekedésre.

Kétségtelen, hogy a multikulturalizmus társadalmi kohézióra gyakorolt hatása manapság erősen vitatott kérdés; ugyanis egyes elméletek szerint a kulturális sokszínűség növeli a társadalmon belüli megértést és együttműködést; míg mások úgy vélik, hogy a különböző csoportok közötti feszültségek és ellentétek inkább bizonytalanságot eredményeznek. A gazdasági hatások tekintetében a kulturális diverzitás ösztönző hatást gyakorolhat a gazdasági növekedésre különösen olyan iparágakban, ahol az innováció és a kreativitás kiemelt szerephez jut. Ugyanakkor a munkaerőpiacon tapasztalható kulturális különbségek és a diszkrimináció is jelentős akadályokat képezhetnek. A kulturális megosztottság társadalmi szempontból negatívan befolyásolhatja a munkaerő hatékonyságát, ha a diszkriminációt nem sikerül kellő hatékonysággal kezelni.

A multikulturalizmus egyik legfontosabb társadalmi hatása az egyéni és a közösségi identitás alakulása. A kulturális sokszínűség ugyanis új kihívások elé állítja a hagyományos nemzeti identitásokat, mivel a különböző csoportok

saját kulturális értékeik megtartására törekcszenek. Egyrészt pozitív hatásként értékelhető, hogy a multikulturális környezet lehetőséget biztosít az egyén számára a gazdagabb kulturális önkép kialakítására²⁴³. Viszont negatív hatásként értékelhető, amikor az egyének identitásválsággal szembesülhetnek, továbbá ha nem találnek egyensúlyt a kulturális örökségük és a többségi társadalom által megkívánt normák között. Végül a politikai és jogi hatások vonatkozásában elmondható, hogy a multikulturális társadalmakban különösen az emberi jogok és a kisebbségek jogainak védelme terén tapasztalhatók jelentősebb változások. Ugyanez mondható el a politikával kapcsolatban is, ahol a válaszok országoként is eltérők lehetnek. Megjegyzendő, hogy a kisebbségi kulturális szokások és az univerzális emberi jogok összeegyeztetése olykor konfliktushoz is vezethet.

3.3 A multikulturalizmus kritikája és kihívásai

Bár a multikulturalizmus egy adott társadalomban bizonyos szempontból akár előnyökkel is járhat, ennek ellenére erős kritikák is érik. Egyesek szerint elősegítheti a társadalom széttagolódását, mivel a különböző kulturális csoportok elszigetelődnek egymástól. Más vélemények szerint akár a többségi társadalom alapvető értékeinek és normáinak gyengüléséhez is vezethet, amennyiben nem sikerül közös platformot teremteni a különböző csoportok számára. A franciaországi és a németországi példák különösen éles kritikákat váltottak ki, ahol a muszlim bevándorlók integrációja kapcsán jelentős társadalmi és politikai viták alakultak ki. Egyes vélemények szerint ezek az országok nem voltak felkészülve arra, hogy megfelelő módon kezeljék a kulturális sokszínűségből fakadó konfliktusokat, és talán éppen ennek is köszönhetően az asszimilációs mo-

²⁴³ Taylor, Charles 1992.

dellek kudarcot vallottak. Az alábbiakban a leggyakrabban előforduló kritikákat foglaljuk össze.

3.3.1 A társadalmi kohézió és a multikulturalizmus feszültsége

A multikulturalizmus ellen felhozott kritikák közül leggyakoribb a társadalmi kohézió veszélyeztetése. A bírálók szerint a multikulturalizmus eredményeként a különböző kulturális csoportok közötti integráció gyengül, és egyre inkább párhuzamos társadalmak alakulnak ki, mivel az újonnan érkezők nem mindig képesek beilleszkedni a többségi társadalomba.

Az etnikai szegregáció számos nyugat-európai városban, jelentős feszültségeket okozva, egyre nyilvánvalóbbá válik. A bevándorló közösségek gyakran olyan városrészekben koncentrálódnak, ahol saját kulturális hagyományaikat követhetik anélkül, hogy szoros kapcsolatot kellene tartaniuk a helyi társadalommal. Ez hosszú távon csökkentheti a kölcsönös bizalmat, és növelheti az etnikai konfliktusok kockázatát.

3.3.2 A nemzeti identitás válsága

A multikulturalizmus támogatói gyakran hangoztatják, hogy a különböző kulturális identitások egyenlő elismerése fontos a kisebbségi csoportok számára. Ugyanakkor akár a nemzeti identitás is veszélybe kerülhet, különösen akkor, amikor a betelepülők kulturális értékei és normái alapvetően eltérnek a befogadó ország hagyományaitól. Ilyen összeütközés lehet például a muszlin közösségek és a liberális demokratikus országok által képviselt értékek és hagyományok között.

Európában immár többször is előfordult, hogy a multikulturális politika keretében a betelepülő kulturális közösségek saját jogrendszerét – nevezetesen vallási bíróságokat – alkalmaztak belső ügyeik rendezésére. Ez azonban ellentmondásba kerülhet az adott állam jogrendszerével, illetve a liberális jogelvekkel, különösen akkor, ha a vallási törvények eltérnek a nemzetközi emberi jogi normáktól.

3.3.3 A migráció és az integráció kérdése

A multikulturalizmushoz gyakran kapcsolódik a bevándorlás politikája, különösen azokban az országokban, ahol jelentős számú bevándorlót fogadtak be. Ezekben a társadalmakban az integráció kérdése központi problémává vált, mivel a multikulturális politika sok esetben nem helyezett kellő hangsúlyt a befogadó társadalomhoz való alkalmazkodásra, és nem ösztönözte eléggé a bevándorlók integrációját.

A multikulturalizmus politikája és eszméje bár pozitív célokat tűzött ki, ennek ellenére komoly kihívásokkal és kritikákkal kell szembenéznie a mai társadalmakban. Az integráció problémái, a nemzeti identitás válsága, a társadalmi kohézió gyengülése mind arra utalnak, hogy a multikulturalizmus önmagában nem elegendő a különböző kulturális közösségek sikeres együttéléséhez.

4.

VALLÁSI FUNDAMENTALIZMUS ÉS RADIKALIZMUS

A történelem során a vallás számos társadalom és kultúra egyik legfontosabb alapköve volt, amely mély hatást gyakorolt az egyének életére és a társadalmi normákra. A vallási fundamentalizmus és a vallási radikalizmus olyan jelenségek, amelyek szintén hosszú múltra tekintenek vissza, de különösen az elmúlt évtizedekben kerültek a tudományos, politikai és közéleti viták középpontjába. E két fogalom a köznyelvben egybe is olvadhat, azonban a köztük lévő lényeges különbségeket el kell határolnunk. Tanulmányunk jelen fejezetében bemutatjuk a vallási fundamentalizmus és radikalizmus jellemzőit, különbségeit és hasonlóságait, valamint ezek társadalmi és politikai hatásait.

4.1 A vallási fundamentalizmus és radikalizmus definíciója és jellemzői

4.1.1 A vallási fundamentalizmus

A vallási fundamentalizmus ideológiai jelenség, amely alapvetően a vallási hagyományok szigorú betartását és azok eredeti értelmezéséhez való visszatérést hangsúlyozza. A kifejezés gyökerei a XX. századi amerikai protestáns közösségekben keresendők. Az irányzat követői a Biblia szó szerinti értelmezését tartották irányadónak, és elutasították a liberális teológiai nézeteket. Később a fogalma széle-

sebb körben is elterjedt, olyan vallásra is alkalmazták, mint az iszlám. A fundamentalisták a vallási szövegek és előírások történelmi kontextustól független értelmezésére törekedtek, miközben elutasították a modern állam normáit, mint a szekularizmus vagy a feminizmus. A fundamentalizmus eredeti célja a vallás tiszta formájának helyreállítása, ami főként a múltba való visszatérést jelent. A mozgalom követői gyakran elkülönülnek a többségi társadalomtól. A vallási fundamentalizmus nem feltétlenül erőszakos, de mégis zárt, dogmatikus világnézetet képvisel, amely nehezen egyeztethető a pluralista, demokratikus társadalmi berendezkedéssel²⁴⁴.

4.1.2 A vallási radikalizmus

A vallási radikalizmus a vallási fundamentalizmus radikális irányzataként olyan szélsőséges ideológiai irányzat, amely vallási alapokra építve radikális társadalmi vagy politikai változásokat szorgalmaz. Gyakran magában foglalja a politikai rendszerek átalakítását és a fennálló világi hatalom elutasítását. A vallási radikalizmus a célok elérése érdekében többnyire az erőszak alkalmazását is elfogadja, ezáltal különbözik a fundamentalizmus passzívabb megközelítésétől. A vallási radikális csoportok nem riadnak vissza a terrortámadástól, a fegyveres harctól vagy az erőszak más megnyilvánulásaitól sem. Gyakran világos és határozott ellenségképet alkotnak, amelyek lehetnek a vallási kisebbségek, politikai rendszerek vagy akár más vallási irányzatok követői. Bár a radikalizmus és a fundamentalizmus közös gyökerekkel bírnak, a radikalizmus céljai sokkal messzebbre mutatnak, ezért a radikalizmus aktívabb, konfrontatívabb megközelítést képvisel. Az ide tartozó csoportok tagjai gyakran a társadalmi igazságtalanságok,

²⁴⁴ Bruce, Steve 2000.

diszkrimináció vagy geopolitikai helyzetek miatt érzik magukat fenyegetve, és radikális intézkedésekkel kívánnak változtatni a fennálló helyzeten.

4.2 Társadalmi hatások, biztonságpolitikai kihívások

4.2.1 Társadalmi hatások

A vallási fundamentalizmus és radikalizmus, a globalizáció, a migráció és a multikulturalizmus szorosan összefonódó jelenségek, amelyek mindegyike jelentős hatással van a modern társadalmakra. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyik a másik következménye, így pedig ok-okozati összefüggésben és szoros kölcsönhatásban vannak egymással. Mind a vallási fundamentalizmus, mind a radikalizmus jelentős társadalmi hatásokkal járhat. A globalizáció hatására a világ országai gazdasági, kulturális, technológiai és politikai szempontból egyre inkább összekapcsolódnak. Ez lehetőséget ad a különböző vallások, ideológiák és kulturális identitások közötti kölcsönhatásra, de ugyanakkor komoly feszültségekhez is vezethet.

A globalizáció elterjedésével sok hagyományos társadalom úgy érzi, hogy veszélybe került identitása, kultúrája és vallása. Ez pedig különösen a vallási fundamentalizmus terjedését erősítheti, mivel a globalizációt gyakran a „nyugati hegemonia” részének tekintik. Egyes közösségek identitásuk és hagyományaik megőrzése céljából ellenreakcióként vallási gyökereikhez térnek vissza. A fundamentalizmus a polarizációt és a kulturális konfliktusokat fokozva szektárokhoz hozhat létre, míg a radikalizmus szélsőséges esetekben polgárháborús konfliktusokat, terrortámadásokat és politikai instabilitást idézhet elő²⁴⁵.

A társadalmi és politikai instabilitás gyakran táptalajt biz-

²⁴⁵ Ken Booth–Tim Dunne 2008.

tosít mindkét jelenség számára, így megértésük és kezelési módjuk pontos meghatározása kiemelkedő feladata a társadalomtudományoknak és a politikai döntéshozóknak. A szélsőséges ideológiák visszaszorítására irányuló stratégiák kidolgozása szempontjából fontos szempont a vallási fundamentalizmus és radikalizmus közötti különbségek felismerése.

4.2.2 Biztonságpolitikai kihívások

Mind a fundamentalizmus, mind a radikalizmus kihívásokat jelent a biztonságpolitika számára. A teljesség igénye nélkül az alábbiakban néhányat megemlítünk.

4.2.2.1 Kulturális és politikai feszültségek

A vallási fundamentalizmus gyakran politikai feszültségekhez vezethet, különösen a közel-keleti országok egy részében, ahol a fundamentalista erők próbálják befolyásolni a politikát és az oktatást, ami belső politikai, illetve társadalmi feszültségeket gerjeszt.

A vallási fundamentalizmus különösen olyan társadalmakban okozhat kulturális feszültségeket, ahol különböző vallási csoportok élnek együtt. Ekkor a fundamentalisták által követelt szigorú vallási normák nehezen egyeztethetők össze más vallások és kultúrák normáival, továbbá megkérdőjelezhetik a vallási és kulturális pluralizmust. Ez gyakran azzal jár, hogy a fundamentalista csoportok más vallási közösségeket vagy a vallási különbségeket nem tisztelő társadalmi rétegeket ellenségnek tekintik.

4.2.2.2 Terrorizmus

A vallási radikalizmus magában foglalja azokat a mozgalmakat vagy egyéneket, akik vallási meggyőződésre alapozva hirdetnek szélsőséges politikai vagy társadalmi változásokat. A radikalizmus nem feltétlenül erőszakos, de gyakran ilyen irányú cselekvésre ösztönöz.

A vallási radikalizmus gyakran kapcsolódik a terrorizmus-hoz, mivel a radikális csoportok – mint pl. az Iszlám Állam vagy az Al-Kaida – a vallás nevében indítanak erőszakos támadásokat. Ezek kiemelt célja a politikai rendszer megváltoztatása vagy a vallási előírások bevezetése a világi politikai struktúrák helyett. A támadások különös veszélyessége abban áll, hogy destabilizálják a társadalmakat, illetve közvetlen fenyegetést jelentenek az állami és a nemzetközi biztonságra egyaránt.

4.2.2.3 Migráció és menekültválság

A migráció és a menekültválság összefonódik a vallási radikalizmus és fundamentalizmus kérdéseivel. A migrációval nagy tömegek érkeznek más vallási-kulturális hátterű országokból, különösen az iszlám világ konfliktuszónáiból, mint például Szíria, Irak vagy Afganisztán. Ezek az emberek sok esetben vallási üldöztetés vagy polgárháború elől menekülnek, ahol a radikalizmus gyakori.

A menekülteket befogadó társadalmakban sokszor felerősödhet a félelem a radikalizmus növekedésétől, mivel néhány radikális csoport (pl. ISIS) már a menekülteket is célpontjaik közé sorolta.

A vallási radikalizmus által a Közel-Keleten kiváltott konfliktusok jelentős mértékben hozzájárultak a nemzetközi menekültválsághoz. Több millió ember kényszerült elhagyni otthonát, ami különösen Európában és más régi-

ókban jelentős migrációs válságot okozott.

A fundamentalista rezsimek és csoportok rendszerint üldözik a nézeteiket elutasító személyeket. Ez számos esetben menekülési hullámokat indított el. Például az Iszlám Állam (ISIS) terrorja alatt sok nem muszlim vagy nem megfelelően „hithű” muszlim kényszerült elhagyni otthonát²⁴⁶.

4.2.2.4 A társadalmi berendezkedés destabilizálása

A vallási fundamentalista és radikális mozgalmak sokszor a nemzeti vagy regionális stabilitást veszélyeztetik, különösen akkor, ha egy adott csoport jelentős támogatottságra tesz szert egy adott országban. Ilyenkor az adott országot vagy régiót destabilizáló fegyveres lázadások és forradalmak törhetnek ki.

A vallási fundamentalizmus és radikalizmus elleni küzdelem számos kihívást tartogat, mivel mindkét jelenség mélyen gyökerezik az egyéni és közösségi identitásban, és gyakran összefügg a társadalmi igazságtalanságokkal, a politikai elnyomással vagy a gazdasági hátrányokkal.

Kétségtelen, hogy a globális politika és a társadalmi környezet változásai miatt a vallási fundamentalizmus és a vallási radikalizmus is egyre fontosabb témává vált, amit csak nemzetközileg is összehangolt stratégiák segítségével lehet kontroll alatt tartani.

Összegzés

Az utóbbi évtizedekben a globális társadalmi és kulturális változásoknak köszönhetően a vallásszociológia tudománya jelentős változásokon ment keresztül. Többek között a szekularizáció egyik legnyilvánvalóbb hatását a vallási in-

²⁴⁶ Booth–Dunne (szerk.) 2008, 68–70.

tézmények szerepének csökkenésében látjuk. Éppen ezért indokoltnak láttuk a posztmodern társadalom mélyén munkáló változások és azok összefüggéseinek közelebbi vizsgálatát, különös tekintettel a vallási pluralizmusra, a szekularizációra, a multikulturalizmusra, és végül a vallási fundamentalizmusra. Kutatásunk révén – bár sok negatív hatással és aggodalomra okot adó tényezővel találkoztunk, de ezzel szemben – olykor biztató jelekkel is találkoztunk.

BIBLIOGRÁFIA

- Berger, Peter L. 1967: *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Anchor Books, New York.
- Booth, Ken – Dunne Tim (szerk.) 2008: *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*. Co-authored with John Baylis and Steve Smith. Oxford University Press.
- Bruce, Steve 2000: *Fundamentalism*. Polity Press, Cambridge.
- Bruce, Steve 2002: *God is Dead: Secularization in the West*. Blackwell Publishing.
- Casanova, José 1994: *Public Religions in the Modern World*. University of Chicago Press, Chicago.
- Durkheim, Émile 1957: *Professional Ethics and Civic Morals*. Routledge, London.
- Habermas, Jürgen 2003: Religious Tolerance: The Pacemaker for Cultural Rights. In: *Philosophy*, 79(1), 5–18.
- Habermas, Jürgen 2006: Religion in the Public Sphere. In: *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1–25.

Habermas, Jürgen 2008: *Between Naturalism and Religion: Philosophical Essays*. Polity Press, Cambridge.

Habermas, Jürgen 2008: Notes on Post-Secular Society. In: *New Perspectives Quarterly*, 25(4), 17–29.

Lumann, Nicholas 2006: Bevezetés a rendszerelméletbe. Gondolat, Budapest.

Miller, David 2015: The Role of Religion in Modern Democracies. *Ethics & International Affairs*, 29(4), 487–501.

Parsons, Talcott 1967: *Sociological Theory and Modern Society*. The Free Press, New York.

Steger, Manfred B. 2017: *Globalization: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.

Taylor, Charles 1992: *Multiculturalism and „The Politics of Recognition”*. Edited by Amy Gutmann. Princeton University Press.

Taylor, Charles 2007: *A Secular Age*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.

Väyrynen, Raimo (szerk.) 2013: *The Globalization of Security*. Palgrave Macmillan.

Weber, Max 1905/2020: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.